

ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

The Relationship Between the Principles to Governing the State According to Theravada Buddhism

พระภุส ผลิตาโณ (แป้นไพศาล)^๑

พระมหาสุพร รุกขิตตมโณ, ดร.^๒

ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน^๓

บทคัดย่อ

ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐ (๒) เพื่อศึกษาการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐที่สำคัญมีดังนี้ คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิธรรม ๕ ราชสังคหธรรม ๔ อปริหานิยธรรม ๗ พรหมวิหาร ๔ และอคติ ๔ ซึ่งหลักธรรมต่าง ๆ ที่นำมาศึกษาในครั้งนี้เป็นเพียงหลักธรรมบางส่วนที่เห็นว่ามีมีความสำคัญสำหรับการปกครองรัฐ ที่สามารถจะนำมาใช้ในการปกครองหมู่คณะ และปกครองสังคมโดยรวมได้เป็นอย่างดีและมีประสิทธิภาพ แต่อย่างไรก็ตาม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นในเรื่องการปกครองตนเองมากที่สุดและถือว่าผู้ที่จักปกครองหมู่คณะหรือสังคมได้ ย่อมจักปกครองตัวเองได้ก่อน ดังนั้นหลักธรรมเหล่านี้จึงมุ่งเน้นในการพัฒนาตนเองเพื่อการปกครองที่เป็นดี มีคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองมากกว่าเรื่องความยิ่งใหญ่หรือการมีอำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากหลักธรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องควบคุมการใช้อำนาจของผู้ปกครอง

การปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า รูปแบบของระบบการเมืองการปกครองที่รัฐหรือประเทศต่าง ๆ ในสังคมโลกที่เด่นชัดในปัจจุบันมี ๒ ระบอบ คือ ๑) ระบอบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย การปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นการปกครองที่อำนาจมาจากประชาชนเป็นการปกครองที่ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง ซึ่งมีรูปแบบของการปกครองเป็น ๒ รูปแบบคือ มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีประธานาธิบดีเป็นประมุข ๒) การปกครองแบบเผด็จการ เป็นระบบการปกครองที่ตรงข้ามกับระบอบประชาธิปไตย ผู้ปกครองจะมีอำนาจสูงสุดในการปกครอง กล่าวคือ อำนาจรัฐอยู่เหนือประชาชน และอีกทั้งเป็นการแก้ปัญหาโดย

^๑ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

^๒ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

^๓ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

การใช้อำนาจ การปกครองแบบเผด็จการมีรูปแบบในการปกครอง ๒ ประเภท คือ (๑) เผด็จการแบบอำนาจนิยม ผู้นำของรัฐมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคือ มีการควบคุมสิทธิ เสรีภาพทางการเมืองของประชาชน และ(๒) เผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ คือ ผู้นำของรัฐมีอำนาจเด็ดขาดในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ควบคุมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ส่วนการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นสามารถแบ่งออกได้ คือ (๑) การปกครองแบบราชาธิปไตย บุคคลผู้มีพระนามเป็นพระราชาคือ ผู้มีอำนาจสูงสุดเป็นประมุขของรัฐ และ(๒) การปกครองแบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองซึ่งกลุ่มชนผู้ปกครองมี ความพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกันและมีระเบียบวินัยเป็นเครื่องดำรงรักษาความสามัคคีไว้

ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า ความสัมพันธ์ของหลักธรรมกับการปกครองรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านผู้ปกครองนั้นถือว่าสำคัญอย่างยิ่งตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมแต่ละหลักธรรม หัวข้อธรรมของหลักธรรมในแต่ละหัวข้อ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันไม่สามารถที่จะยึดหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งมาใช้ในการปกครองรัฐเพียงหลักธรรมเดียวได้ ทั้งในด้านผู้ปกครอง ด้านผู้ถูกปกครอง และด้านการบริหารงาน ที่จะส่งผลส่งเสริม สนับสนุนให้การพัฒนาทั้งตัวผู้ปกครอง(ครองตน) ผู้ถูกปกครอง(ครองคน) และการบริหารงาน(ครองงาน) ให้มีเสถียรภาพและมีประสิทธิภาพ เพื่อนำพารัฐหรือประเทศไปสู่ความสงบสุข ความสามัคคี และความเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมรัฐหรือประเทศอื่น ๆ ได้ หลักธรรมกับการปกครองรัฐตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ แม้จะมีมากมายหลายหมวดธรรม ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอให้เห็นแล้วว่ามีทั้งหลักธรรมในด้านผู้ปกครอง ด้านผู้ถูกปกครองและหลักการด้านการบริหารงาน แต่สามารถสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการปกครองด้วยรูปแบบใดก็ตาม ผู้ปกครองต้องมีธรรมนั่นเอง ซึ่งเป็นหลักการในการปกครอง ทั้งในด้านการปฏิบัติตน(ครองตน) ในด้านการปกครอง(ครองคน) และในด้านการบริหารงาน(ครองงาน) หากขาดหลักการคือธรรมเสียแล้ว ก็ยากนักที่ผู้ปกครองจะดำเนินการปกครองให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย สงบสุข และประสบความสำเร็จได้

คำสำคัญ: หลักธรรม, การปกครองรัฐ, ความสัมพันธ์, พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

The Relationship between the principles to Governing the state according to Theravada Buddhism have three objectives: (1) To Study Buddhathamma principles relationship between the principles to Governing the state; (2) To Study the principles to Govern the state according to Theravada Buddhism; (3) To study the relationship between Buddhist the principles to Governing the state according to Theravada Buddhism which is the qualitative researchtation.

It has found that principles in Buddhism relation between the principles to governing the state, they are ten virtues or duties of the King, Strengths of a king, a ruler's bases of sympathy, conditions of welfare, holy abidings, and wrong course of

behavior concern some principles of Buddhathamma in special for administration in state. It can apply for control human's group and administration in policy. However, Buddhathamma principles relation about controlling yourself, because they can control themself perfectly, IT has influence for others administration very well. Therefore, these Buddhathamma principles have duties for yourself development by influence. A good government consist of Dhamma principles and morality of governors, because they have many special for Governing population in the state. So Dhamma principle is important for controlling in use the power or policy of governors.

Principles to govern the state have found that two systems 1) Democracy means populations in the state have power for governing the state, 2) Dictatorship means governor has heir Governing in controlling in the stat. Models of ruler by Dictatorship has two; Authoritarianism and Totalitarianism. But in Buddhism has two models 1) Monarchy or supremacy of the king power 2) Fellowship or supremacy in rule of the Dhamma.

Therefore, relationship between the principles to Govern the state according to Theravada Buddhism found that Dhamma principle is very important for ruler in the state. They are three followings: 1) self-controlling 2) man controlling 3) working in policy by rule of the Dhamma. This means rule of the true low for Governing the stat.

Key word: Principles, Governing the state, Relationship, Theravada Buddhism.

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนาได้เริ่มแผ่ขยายทั่วชมพูทวีป และทำให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงอย่างรวดเร็ว โดยเริ่มจากการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงปกครองพระสงฆ์สาวกแบบระบบพ่อปกครองลูกโดยอาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลัก เช่น พระอุปัชฌาย์ เมื่ออุปสมบทให้แก่กุลบุตรแล้ว ได้มีการอบรมข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่อุปัชฌาย์ และสัทธีวาทริกพึงปฏิบัติต่อกัน คือเหมือนพ่อปกครองลูก ใช้ระบบเคารพกันตามลำดับอาวุโส^๔ ในสังคมโบราณของชมพูทวีป ซึ่งเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวาง นอกจากนี้ยังเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทั้งด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และความเชื่อ อีกทั้งสภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองก็มีความหลากหลายเช่นเดียวกัน เนื่องจากดินแดนชมพูทวีปได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นแคว้นต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันนี้คำว่า “แคว้น” หมายถึง “รัฐ” หรือ “ประเทศ” และในแต่ละแคว้นหรือรัฐนั้นก็จะมีรูปแบบของการปกครองที่เป็นกลไกสำคัญในการปกครองบ้านเมือง เพื่อให้มีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วเผยแผ่หลักธรรมคำสอนออกไป มีผู้คนศรัทธายอมรับนำหลักธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำทางการเมืองการปกครองจึงทรงแสดงหลักการของการปกครองไว้ เพื่อให้บุคคลต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองการปกครองได้นำไปประพฤติปฏิบัติไปสู่จุดมุ่งหมายที่ถูกต้องดีงาม

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๒.

เนื่องจากสังคมโลกปัจจุบันมีการพัฒนาทั้งทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วส่งผลทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งพัฒนาการทางด้านการเมืองการปกครองที่เป็นระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมในด้านการเมืองการปกครองมากขึ้น ส่งผลทำให้เกิดปัญหาต่อการเมืองการปกครองขึ้นภายในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย ซึ่งหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองรัฐมีมากมายหลายหลักธรรม การศึกษาความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐนี้ เพื่อจะทำให้ทราบถึงความเกี่ยวข้องของความสัมพันธ์กันของหลักธรรมที่มีความลึกซึ้ง และมีข้อปลีกย่อยของข้อธรรมในแต่ละหลักธรรมนั้น ๆ มากมายที่ผู้นำหรือผู้ปกครองจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปกครองทั้งตนเอง ผู้ใต้ปกครอง และการบริหารงานรัฐของตนเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป จึงเป็นเรื่องยากที่จะสามารถกำหนดได้ว่าจะยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งสำหรับใช้ในการปกครองรัฐของให้มีประสิทธิภาพและมีเสถียรภาพเพียงหลักธรรมเดียวหรือหมวดเดียว

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๒.๑ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐ
- ๒.๒ เพื่อศึกษาการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับการปกครองรัฐตามแนว

พระพุทธศาสนาเถรวาท

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสารซึ่งมีลำดับ

รวบรวมข้อมูลแล้วค้นคว้านำมาเรียบเรียงย่อความ จากข้อมูลที่เชื่อถือได้คือ ปฐมภูมิ ค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิ โดยนำมาวิจัยเอกสารเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท นำเสนอผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัย

๔. สรุปผลการวิจัย

- ๑) สรุปจากศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐ

จากการศึกษาหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองรัฐในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พอสรุปได้ว่า การปกครองก็จะดีและพัฒนาไปสู่ความสงบสุขได้นั้น คำสอนในพระพุทธศาสนา ได้แสดงหลักความจริง เกี่ยวกับการใช้อำนาจที่เป็นจริงอยู่ในโลกของผู้ปกครอง คือ *หลักอธิปไตย* ๓^๕ อำนาจแบบธรรมาธิปไตย คือยึดธรรมเป็นใหญ่ ย่อมตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้มาก จะเห็นว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปกครองรัฐ คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐^๖

^๕ คูรายละเอียดยุทธิน ท.ป. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^๖ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๐-๑๗๗/๑๑๐-๑๑๓. และ ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๗๖/๒.

จักรวรรดิวัตร ๕^๗ ราชสังคหธรรม ๔^๘ อปริหานิยธรรม ๗^๙ พรหมวิหาร ๔^{๑๐} และอคติ^{๑๑} ไม่ว่าจะเป็นการปกครองรัฐในรูปแบบใดก็ตาม เนื่องจากการที่ผู้ปกครองจะปกครองรัฐให้เกิดความสงบ เรียบร้อย หรือเกิดความสามัคคีได้ จะต้องมียึดเหนี่ยวในการปฏิบัติหน้าที่ในทางที่ตรง ซึ่งจะต้องมีหลักธรรมเข้ามามีส่วนร่วมช่วยส่งเสริมการปฏิบัติตนของผู้ปกครอง ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรม สังคมก็จะอยู่ด้วยสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอาตัวอย่างคุณธรรมของผู้ นำไปปฏิบัติ ถ้ารัฐหรือประเทศใด มีผู้นำเป็นผู้ที่มีความสามารถและมีคุณธรรม รัฐหรือประเทศนั้น ก็จะมีเสถียรภาพที่มั่นคงและเจริญก้าวหน้า สังคมจะไม่มีความเดือดร้อน ฉะนั้นคุณธรรมของผู้นำจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ แต่หากผู้ปกครองใดไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ผู้ปกครองนั้นก็ค่อย ๆ เสื่อมจากอำนาจและหมดอำนาจไปในที่สุด

๒) สรุปลงจากศึกษาการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากศึกษาการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท พอสรุปได้ว่า การเมืองการปกครองจะมุ่งเน้นในการปกครอง ๓ ระดับ คือ ได้แก่ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง การเมืองการปกครองมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากต่อการใช้อำนาจของผู้ปกครอง แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าอำนาจนั้นถูกใช้อย่างจำกัด จึงจะมีประโยชน์ต่อการปกครอง ทำให้คนผู้ถูกปกครองเคารพเชื่อฟังและเกิดศรัทธา แบ่งออกได้คือ ๑) การปกครองแบบราชาธิปไตย มีพระราชาที่มีอำนาจสูงสุดเป็นประมุขของรัฐ^{๑๒} กษัตริย์ที่ปฏิบัติหน้าที่โดยธรรมและเป็นกษัตริย์ที่ดีนั้น เรียกว่า ธรรมราชา แม้ผู้ปกครองจะมีอำนาจมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ก็ถูกควบคุมด้วย ธรรมะ อันเป็นหลักการสำหรับนำไปประพฤติปฏิบัติของผู้ นำหรือผู้ปกครอง ๒) การปกครองแบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองซึ่งกลุ่มชนผู้ปกครองมี ความพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกันและมีระเบียบวินัยเป็นเครื่องดำรงรักษาความสามัคคีไว้^{๑๓}

๓) สรุปลงจากศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับการปกครองรัฐตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทดังกล่าวแล้วนั้น พอสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ของหลักธรรมกับการปกครองรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านผู้ปกครองนั้นถือว่าสำคัญอย่างยิ่งตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมในแต่ละ

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓. และดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๗๙.

^๘ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๓๘-๓๙.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทอาร์ เอส ฟรินติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๑.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗๒.

^{๑๒} นานาเนี่ยล ฮาร์ริส, **ระบอบการปกครอง: ราชาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ปาเจรา จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๖.

^{๑๓} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖), หน้า ๓๓.

หลักธรรม หัวข้อธรรมของหลักธรรมในแต่ละหัวข้อ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ไม่สามารถที่จะยึดหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งมาใช้ในการปกครองรัฐเพียงหลักธรรมเดียวได้ ทั้งในด้าน ผู้ปกครอง ด้านผู้ถูกปกครอง และด้านการบริหารงานให้มีเสถียรภาพและมีประสิทธิภาพ หลักธรรมกับการปกครองรัฐตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนี้ แม้จะมีมากมายหลายหมวดธรรม ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอให้เห็นแล้วสามารถสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการปกครองด้วยรูปแบบใดก็ตาม ผู้ปกครองต้องมีธรรมนั่นเอง ซึ่งเป็นหลักการในการปกครอง ทั้งในด้านการปฏิบัติตน(ครองตน) ในด้านการปกครอง (ครองคน) และในด้านการบริหารงาน(ครองงาน) หากขาดหลักการคือธรรมเสียแล้ว ก็ยากนักที่ผู้ปกครองจะดำเนินการปกครองให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย สงบสุข และประสบความสำเร็จได้

๕. ข้อเสนอแนะ

๑) ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ความสัมพันธ์ของหลักธรรมกับการปกครองรัฐในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ทางผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า หลักธรรมที่เกี่ยวกับการปกครองรัฐนั้นมีหลากหลายและซับซ้อน แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้อง เกี่ยวพันซึ่งกันและกันทั้งในด้านผู้ปกครอง ผู้ถูกปกครอง และการบริหารงาน เป็นผลให้การจะนำหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งมาใช้ควรที่จะต้องพิจารณาถึงตัวบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ในขณะนั้นว่าสมควรที่จะนำข้อธรรมใด หลักธรรมใด มาใช้แล้วจะเกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพสูงสุด

๒) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่าควรศึกษาเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักการบริหารนิยธรรมเพื่อสร้างความปรองดองในสังคมไทย แนวคิดเรื่องอำนาจและการใช้อำนาจในพระพุทธศาสนาเถรวาท และความเสื่อมทางศาสนากับการปกครองคณะสงฆ์ไทย

บรรณานุกรม

นาธาเนียล ฮาร์ริส. **ระบอบการปกครอง: ราชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ปาเจรา จำกัด, ๒๕๕๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ธรรมบุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทอาร์ เอส ฟรินติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.ฟรินติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง. ๒๕๒๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.